

Эшиева Т.К.

**КАЛЫГУЛ БАЙ УУЛУ КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ЧЫГААН
ОЙЧУЛУ (1785-1855-жж.)**

Эшиева Т.К.

**КАЛЫГУЛ БАЙ УУЛУ – ВЫДАЮЩИЙСЯ МЫСЛИТЕЛЬ
КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА (1785-1855 гг.)**

T.K. Eshieva

**KALYGUL BAI UULU - THE THINKER OF THE KYRGYZ
PEOPLE (1785-1855)**

УДК: 947

Макалада кыргыз элинин белгилүү заманчы-акыны, ойчулу, чечени Калыгул Бай уулунун кыскача ыр саптарына ой жүгүртүүлөр берилди.

Негизги сөздөр: акын, афоризм, оратор, олуя, ойчул, окумуштуулар.

В статье анализируется стихотворное творчество акына-заманиста, мыслителя и оратора Калыгул Бай уулу.

Ключевые слова: поэт, афоризм, оратор, мыслитель, учёные.

This article analyzed poetical creativity of thinker zamanist of Kalygul Bai Uulu.

Key words: poet, aphorism, orator, thinker, scientists.

Ар бир эл өз тарыхынын улуулугуна, дөөлөтүнө, артында калтырган жашоосуна жана алдыда болоор келечегине түздөн-түз таасирин тийгизе ала турган улуу инсандары менен сыймыктанат. Акылдын казынасына айланган улуу аалымдар, акылмандар, даанышмандар, ойчулдар өз элинин кайгысын, кубанычын, келечек үмүтүн ичине камтыган түгөнгүс энциклопедиясы.

Кыргыз эли түптүү эл экендигин тарыхый далилдер, эл оозунда айтылып келген санжыралар тастыктап келди. Өткөн замандын чабылып-чачылган, кыйын кезеңдерин башынан кечирген, кыраакылыгын, баамчылдыгын, билгичтигин элинин жашоосуна арнаган тарыхый инсандардын бири - Калыгул бай Уулу.

«Акындын турмушу, - деп жазат В. Винников, - бул элдин жандуу тарыхы. Акындын ырлары - элдик турмуштун летописи. Акындардын чыгармаларынын катаал чындыгынын жана таасиринин абдан зор күчүнүн себеби ушунда» - деп, айткандарындай кыргыз элинин акындык чыгармачылыгынын жол салуучуларынын бири поэзия менен философияны бирдей алып жүргөн, келечекти алдын ала көрө билген көрөгөч, тапкыч, ою тунук улуу инсан - Калыгул бай Уулу. Инсандын эмгектери мурдагы советтик идеологиянын, мамлекеттик саясаттын шарттарына туура келбегендиктен, эл арасында кеңири айтылып келгендигине карабастан, адабият жана тарых илимдеринде изилденбей бир кыйла көмүскөдө калып келгендей. Бирок жаңылануу процессинин натыйжасында бул адамдын ырларынын, ойлорунун чындыгын моюнга алууга туура келип отурат. Азыркы учурда

Европанын Нострадамусунун айтып кеткендерин чечмелөөдө көптөгөн талаш-тартыштар жүрүп жатат, ошол сыяктуу эле Калыгулдун айткан акылман ойлорун бир жагдайлуу карабастан толук изилдеп чыгууга убакыт жетти.

XIX кылымдын жарымында жашап өткөн Калыгул түп бабалары Сарыбагыш уруусунан чыккан Надырбек деген манаптын тукумдарынан болсо да, өз атасы Дөөлөт катардагы оокаты тың, адамдардан болгон экен. Оң жак бетиндеги чоң калы үчүн бала кезинен Калыгул атанып, жаштайынан калыс жашап, таза жүрүп, ойчулдугу, чечендиги үчүн, атагы эл арасында эрте чыгыптыр.

Белгилүү изилдөөчү Т.Саманчиндин айтуусу боюнча «Калыгул эл арасында «ырчы» деген атакка ээ болуп, айтылуу акын - ырчылардай эл кыдырып ырдаган эмес» [1]. Өз учурунда Калыгул обон салып, ыр ырдабай, күү чыгарбай, айта турган оюн, бере турган кеңешин эл алдында кыска, бирок нуска кылып, сөзүн афоризм катары айтып, элдин, келечек замандын абалынан баян айтып берген экен. Ошол мезгилдин талап, шарттарына ылайык Калыгулдун манаптык даражасы ага «ырчы» атыгып обон созуп ырдап отурууга, же комуз кармоого жол бербеген.

Калыгулдун кат тааныбаган сабатсыздыгын анын тубаса тунук акылы, чечендиги жеңип кеткендей. Анын чечен катарында образдуу, санат, накыл, макал-лакап иретинде айткан философиялык сөздөрү үчүн, даанышман «акын» аташкан.

Акынга өз эли «олуя» деп кадырман ат беришкендиги да бекеринен болбосо керек. Өз мезгилинин караңгычылыгына карабастан, Калыгулдун ойчулдугунун жана көрөгөчтүгүнүн далилдери катарында көптөгөн ыр саптары айтылып келе жатат. Алсак, Кыргызстандын Россияга кошула элек мезгилинде эле (1855-жылга чейин эле) тарыхый окуяларды туура баамдап: орустардын Кыргыз жерине келип отурукташа тургандыгын, дыйканчылык дегеле чарбачылык жүргүзүүнүн жаңы формаларынын пайда болоорлугун алдын ала айтып кеткендиги:

Өңү сары, көзү көк,

Орус деген эл келер,

Арканга өлчөп жер бөлөр

Калыгул олуя келечекте, балким кыргыз элинин кайгылуу тарыхый окуясы болгон Үркүндүн болоор-

дугун дааналап айтып бере албаса дагы, алдыда орус аскерлери кыргыз жергесине келип, жергиликтүү элдин уулдарын аскерге күчкө салып алаарлыгын төмөндөгүдөй баяндаган:

Орус алаар жериңди
Сындыраар сенин белиңди,
Келип калса кокустан
Сактайсың сары талааны,
Аскердикке бересиң
Ичиңен чыккан баланы,

Ошондой эле көрөгөчтүгүн Совет бийлигинин мезгилинде динге тыюу салуу процессинин болоорунун билгендиги:

Кожо молдо жоголуп
Дин кыскарган бир заман
Орозо намаз окубай,

Тил кыскарган бир заман - деп, көрсөтүлгөн.

Же болбосо, орустардын келиши менен жашоодо чоң материалдык-техникалык жаңылыктардын болушун айткандыгы:

От араба, дилгирем,
Жол кыскарат ошондо,
Этек жеңи кыскарып
Тон кыскарат ошондо

Калыгул Бай уулу акын, олуя, чечен гана болбостон, кыргыз элине таанымал калыс, элчи дагы болгондугу эл арасында айтылып калган. Атактуу тарыхчы Б.Солтоноев - «Калыгул Ормон хандын жардамчысы болгон» [2] деп, - айтып Калыгул өз учурунун таасирлүү, сөзү өтүмдүү адамы болгондугун көргөзгөн. Айтсак, өз мезгилинде Ормон хан менен Боронбай хандын кудалашышына жана мамилелеринин жакшырышына салымын кошкон деп айтылат. 1854-жылкы Ормон хан менен Бугу уруусунун ортосундагы согуштун натыйжасында чыккан «кун төлөө» маселесин чечүүдө, атактуу элчи, акылман Тилекмат аке түн жамынып Калыгул олуянын үйүнө келип түшөт. Элчиликке келгенин баамдаган Калыгул аксакал: «Кулаарда кол токтотот, Ураарда тирөөч токтотот, Ажыраарда эл токтотот. Кирген суудан көпүрө өткөрөт, Ажырашаар эки элге көпүрө керек, Экөөбүз аракет кылсак, Көпүрөгө устун табылаар бекен...», деп тосуп алган экен. Калыгул олуя менен Тилекмат акенин ынтымак үчүн жасаган аракети акырына чыкпаса да, эки акылмандын, Ормон хандын уулу Үмөтаалы хандын өргөөсүндөгү белгилүү уруу жакшыларынын ортосунда айткан чебер сөздөрү, калыс кеңештери эл арасында кылымдар бою

муундан-муунга урматталып айтылып келе жатат. Айтылган маалыматтар боюнча, 1855-жылы Калыгул Бай уулу дүйнөдөн кайтканда, Тилекмат аке Бугу элинин ичиндеги Калыгул олуянын туугандарынан чогулткан топурагын тулупка салып, өзү Калыгул олуянын күмбөзүнө жеткирип, кайгырып кайткан экен.

Азыркы учурда Кыргызстан өз маданиятын, тилин сактап калуу жана улуттук аң-сезимди калыптандырууга болгон аракеттердин мезгилинде жашап жатат. Жаштарды туура адеп-ахлакка, ыймандуулукка, патриоттуулукка тарбиялоо мамлекеттик ички саясаттын бирден-бир милдети. Калыгулдун кыргыз элинин канына, жанына сиңген адамдык сапаттарды жоготпой сактап калууга айткан акыл насаат-осуяттарынын азыркы мезгилдеги мааниси зор:

Жаман ишке киришпе
Акылы бар боз бала
Адал ишти козголо
Акылдууга дос бала,
Акылсызга жолобо
Жолугасың тайгакка
Жакшы кепке шашпагын,
Сабырлык менен барасың
Акыры түбү ошондон,
Жакшылыкты табасың.

Калыгулдун өз тууган жерин даңктап, келечек муундарга аздектеп тапшырып кеткен осуятынын мааниси канчалык зор:

Ысык-Көл бейиштин бир эшигидир
Кыш болуп, кашкая суугу жок,
Жай болуп каткалаң ысыгы жок.
Ат жеткен жерде, мындан артык кызыгы жок.
Мактанып жер жетеби
Адам мындан кетерби
Калыгул Бай уулунун акылдын жана чечендиктин жеңишин даңазалашы бүгүнкү күн үчүн да актуалдуулугун жоготкон жок.
Акыл макал экөө бирдей келээр
Ал экөөнүн айтканы күндөй тиер.

Адабияттар:

1. Саманчин Т. Калыгул. Кыргыз Республикасынын Илимдер улуттук академиясынын кол жазмалар фондусу, Инв. №138, 12-бет.
2. КРУиА кол жазмалар фондусу. Инв. №1057, 272-бет.

Рецензент: к.филос.н., доцент Эргешбаева Р.Дж.